

BEBINA MILOVANOVIĆ

*Arheološki institut
Knez Mihailova 35/IV
RS – 11000 Beograd
bebina27@yahoo.com*

SOLDIERS, MEDALS AND MILITARY
INSIGNIA ON TOMBSTONES FROM
VIMINACIUM

UDC: 904:726.82(497.11)''652''

Review

The soldiers, medals and military insignia on tombstones from Viminacium are known by eight stelae and one sarcophagus. The figure of a soldier depicted on one of the tombstones was a person of rank. The inscription tells us that the monument was made in honour of C. Cornelius Rufus, decurio and augur of Viminacium. The soldier shown on the sarcophagus is of lower rank. Military medals are shown as a wreath with taenia in the upper niches of five of the tombstones. The wreath is depicted not alone, but with a rosette or a smaller wreath in the middle. Three of these tombstones belong to soldiers, of whom the first was a beneficiarius, the second a tesserarius, and the third a regular soldier of legion VII Claudia. The other two monuments with wreaths were erected in honour of veterans of the same legion. On only one stele were the military insignia (signa) of legion VII Claudia presented, with an eagle and the head of a bull. The monument belongs to a legion veteran who had the function of signifer, standard-bearer. A scene from the deceased's life is presented in the niche of a stele, a

VOJNICI, ODLIKOVANJA I VOJNO
ZNAKOVLJE NA NADGROBNIM
SPOMENICIMA IZ VIMINACIJA

UDK: 904:726.82(497.11)''652''

Pregledni rad

Vojnici, odlikovanja i vojna obilježja na nadgrobnim spomenicima iz Viminacija poznati su sa osam stela i jednog sarkofaga. Cijela figura vojnika prikazana na jednoj steli predstavlja osobu višeg ranga. Iz natpisa saznajemo da je spomenik napravljen u čast Gaja Kornelija Rufa, dekuriona (vijećnik) i augura (svećenik koji je imao zadatak protumačiti volju bogova promatrajući let i ponašanje ptica) iz Viminacija. Vojnik prikazan na sarkofagu je nižeg ranga. Vojna odlikovanja su prikazana u obliku vijenca s tenijama u gornjim nišama pet nadgrobni spomenika. Vijenac nije predstavljen sam, već s rozetom ili s manjim vijencem u sredini. Tri nadgrobna spomenika pripadaju vojnicima, od kojih je prvi bio beneficiarius, drugi tesserarius, dok je treći bio redovni vojnik legije VII Claudia. Druga dva spomenika s vijencem su podignuta u čast veterana iste legije. Samo na jednoj steli je predstavljeno vojno znakovlje (signa) legije VII Claudia s orlom i glavom bika. Spomenik pripada legijskom veteranu koji

speculator of legion VII Claudia. The earliest monuments are from the first half and the end of the 2nd century, while most of them are from the 2nd to 3rd centuries. Although not numerous, the monuments of soldiers and veterans, as well as their decorations or ranks, offer evidence of their lives and accomplishments immortalised in stone.

Key words: soldiers, tombstones, stelae, Viminacium, legion VII Claudia, Upper Moesia.

je imao funkciju signifera (stjegonoša). Scena iz života pokojnika prikazana je u niši stele, spekulatora (izviđač) legije VII Claudia. Najstariji spomenici su iz prve polovine 2. stoljeća i s kraja 2. stoljeća, a većina njih su od 2. do 3. stoljeća. Iako ne tako brojni, spomenici vojnika i veterana, kao i njihova vojna obilježja, pružaju dokaze o njihovom životu i postignućima koja su ovjekovječena u kamenu.

Ključne riječi: vojnici, nadgrobni spomenici, stele, Viminacij, legija VII Claudia, Gornja Mezija

The aim of the Roman Empire at the end of the 1st century BC and the beginning of the new era was to move to the Danube. The establishment of the province of Moesia is likely to have occurred between 11 and 15 AD, when the province was first mentioned in literary sources. The first military camps were installed along the Danube in order to protect the border. Among them was *Viminacium* (Kostolac, Serbia), a site near the River Mlava at its confluence with the Danube. The remains of a stone-built military camp dated to the time of Trajan and Hadrian, as well as the original camp from the mid-1st century, are not yet archaeologically confirmed. Legion *VII Claudia* formed a permanent garrison in *Viminacium*.¹ This legion was transferred from Dalmatia (*Tilurium*)² to Moesia

¹ Mirković 1968, 59.

² Sanader, Tončinić 2010, 45. Most authors agree that this Roman legion came to Gardun (*Tilurium*), in Dalmatia, no later than the Delmatian-Pannonian revolt, from 6 to 9 AD – or just afterwards. See also: E. Ritterling, *Legio*, RE 12, Stuttgart, 1924-25, 1617-1618; J. J. Wilkes, *Dalmatia*, London, 1969, 92-94; M. Zaninović, "Vojni značaj Tilurija u antici", in Zaninović, M., *Od Helena do Hrvata*, Zagreb, 1996, 280-290.

Cilj Rimskog Carstva krajem 1. stoljeća prije Krista i početkom novog doba bio je širenje na Dunav. Uspostava provincije Mezije vjerojatno se dogodila između 11. i 15. godine poslije Krista kada se provincija prvi put spominje u književnim izvorima. Prvi vojni logori postavljeni su na Dunavu kako bi zaštitili granicu. Među njima je Viminacij (Kostolac, Srbija) mjesto u blizini rijeke Mlave na njenom ušću u Dunav. Ostaci vojnog logora od kamena, povezuju se s vremenom Trajana i Hadrijana, dok prvobitni logor iz sredine 1. stoljeća još nije arheološki potvrđen. Stalnu posadu u Viminaciju činila je legija *VII Claudia*.¹ Legija je iz Dalmacije (*Tilurium*)² prebačena u Meziju između 63. i 66. godine poslije Krista.

¹ Mirković 1968, 59.

² Sanader, Tončinić 2010, 45. Mnogi autori se slažu da je ova rimska legija došla u Dalmaciju kod Garduna (*Tilurium*) nešto prije dalmatskopanonskog ustanka između 6. i 9. godine ili malo nakon toga. Također vidjeti u: E. Ritterling, *Legio*, RE 12, Stuttgart, 1924-25, 1617-1618; J. J. Wilkes, *Dalmatia*, London, 1969, 92-94; M. Zaninović, »Vojni značaj Tilurija u antici«, u Zaninović, M., *Od Helena do Hrvata*, Zagreb, 1996, 280-290.

between 63 and 66 AD. Its presence in Moesia is reliably confirmed in 69 AD, when Tacitus mentions it as one of the Moesian legions which fought that year in Italy during the civil war.³ Legion *IV Flavia* may have spent a short time in the same camp from 86 AD until 89 AD, when it moved from Upper Moesia to *Aquincum* (Lower Pannonia). In 107 AD this legion went back to Upper Moesia, where it remained, in *Singidunum*, until late antiquity.⁴

Viminacium obtained its municipal status (*municipium*) during the reign of Hadrian (117 AD), while during the reign of Gordian III it became a colony (239 AD). Significant military events regarding legion *VII Claudia* relate primarily to its aforementioned involvement in the civil war in Italy in 69 AD, when the Moesian legions supported Vespasian, and then Trajan during the Dacian wars (101-102 AD, and 105-106 AD). On the "Traiana panel" of 100 AD, carved into the rock at a site in the Lower Iron Gate gorge near "Ogradina", the stonemason mentions legions *IV Flavia* and *VII Claudia*, who constructed the console and the road through the gorge.⁵ Legion *VII Claudia* took part in the wars in the East, the Parthian and the Armenian wars, during the 2nd and 3rd centuries.⁶ At the beginning of the 3rd century the city was very prosperous. This is witnessed by numerous inscriptions on monuments erected by the rich local aristocracy, which mention their financial investments in the city.⁷ The political troubles which put the Empire in turmoil during the 3rd century did not spare *Viminacium*, either. In 248 AD, during the reign of Philip the Arab, the Moesian army chose, as Emperor, Marinus Pacatianus, who commanded the Pannonian and Moesian troops against the

Njena prisutnost pouzdano je potvrđena 69. godine, kada je Tacit spominje među mezijskim legijama koje su se borile te godine u Italiji u građanskom ratu.³ Legija *IV Flavia* možda je provela kratko vrijeme u istom logoru u razdoblju od 86. do 89. godine, kada je preseljena iz Gornje Mezije u *Aquincum* (Donja Panonija). Godine 107. legija se vratila u Gornju Meziju, gdje je ostala, u *Singidunumu*, do kasne antike.⁴

Viminacium dobija svoju autonomiju (*municipium*) tijekom vladavine Hadrijana (117. godine), dok je za vrijeme vladavine Gordijana III. dobio kolonijalni status (239. godine). Značajni vojni događaji u vezi legije *VII Claudia* odnose se, prije svega, na spomenuto sudjelovanje u građanskom ratu u Italiji 69. godine, kada su mezijske legije podržavale Vespazijana, a zatim Trajana tijekom dačkih ratova (101.-102. god. i 105.-106. godine). Na »Trajanovoj ploči« iz 100. godine poslije Krista, koja je uklesana u stijeni u donjem dijelu Željeznih vrata u klancu blizu »Ogradine«, klesar spominje legije *IV Flavia* i *VII Claudia*, koje su izradivale konzole na cesti kroz klanac.⁵ Legija *VII Claudia* sudjelovala je u ratovima na Istoku, u partskim i armenskim ratovima, tijekom 2. i 3. stoljeća.⁶ Početkom 3. stoljeća *Viminacium* je bio u najvećem ekonomskom prosperitetu. O tome svjedoče brojni natpisi sa spomenika bogate lokalne aristokracije na kojima se spominju njihova financijska ulaganja u grad.⁷ Neredi koji su zahvatili Carstvo tijekom 3. stoljeća nisu mimoišli *Viminacium*. Mezijska vojska je 248. godine, za vrijeme vladavine Tiberija Klaudija, izabrala

³ Tac. *Hist.* II, 85; Mirković 1986, 36.

⁴ Alföldy 1959, 118.

⁵ CIL III 1699.

⁶ Mirković 1968, 59-60.

⁷ CIL III 14217, 14506, 13805; Mirković 1968, 64; Mirković 1986, 48.

³ Tac. *Hist.* II, 85; Mirković 1986, 36.

⁴ Alföldy 1959, 118.

⁵ CIL III 1699.

⁶ Mirković 1968, 59-60.

⁷ CIL III 14217, 14506, 13805; Mirković 1968, 64; Mirković 1986, 48.

Goths. The usurper was probably proclaimed emperor in *Viminacium*, but he was killed by his own troops the same year. A revolt in the camp of legion *VII Claudia* occurred in 249 AD, after Traianus Decius took with him legion *VII Claudia* to Italy and left, in the camp, soldiers who supported Philip and his son. The governor of Lower Moesia, Trebonianus Gallus, was proclaimed emperor in 251 AD, while Aemilius Aemilianus, governor of Upper and Lower Moesia, took the imperial title in 253 AD. Both were depicted on coins minted in *Viminacium* because they probably stayed in this town.⁸ In the vicinity of *Viminacium*, in Margum (Dubravica), Diocletian clashed with Carinus in 284 AD and afterwards took the imperial throne. At the time of Constantine, legion *VII Claudia* was divided into smaller units. One part remained in *Viminacium*, while the other moved downstream, to *castellum Cupe* (Golubac). Constantine's sons, Constantine II and Constantius, shared the throne in *Viminacium* after the death of their father in 337 AD, and peace reigned until 340 AD, when the elder heir was killed, and the throne was again taken over by a single monarch, Constantius.⁹ A military base was probably situated at *Viminacium* in 358 AD, during the war between Constantius and the Sarmatians.¹⁰

The military camp in *Viminacium* was abandoned in the mid-5th century AD, when the town was destroyed by the Huns. During Justinian's reign a small fortress was built on the left bank of the River Mlava, or perhaps reconstructed, since it may originally have been constructed during the reign of Diocletian or Constantine.¹¹ The town was taken by Avars in 584 AD, but soon became a mainstay of the Byzantine army, as the last mention in Byzantine sources as a military base for the war against the Avars in 600 AD.¹²

⁸ Mirković 1968, 66-67, 70-71.

⁹ Hunt 1998, 4.

¹⁰ Amm. Marc. XVI 10, 20; XVII 12, 5; XIX 11; Mirković 1968, 72.

¹¹ Mirković 1968, 60-61, 73.

¹² Theoph. Sim. *Hist.* III 2, 2; Mirković 1968, 44.

za cara Marina Pakacijana koji je zapovijedao panonskim i mezijskim trupama protiv Gota. Za cara je vjerojatno proglašen u *Viminaciumu*, ali iste su ga godine ubili vlastiti vojnici. Pobuna u logoru legije *VII Claudia* dogodila se 249. godine, kada je Trajan Decije poveo sa sobom legiju *VII Claudia* u Italiju, te je logor prepustio jedinicama Donje Mezije koje su podržale Filipa i njegovog sina. Regent Donje Mezije, Trebonijan Gal, proglašen je carem 251. godine, dok je Emilije Emilijan, guverner Gornje i Donje Mezije, preuzeo carsku titulu 253. godine. Oba cara prikazivana su na kovanicama kovnice u Viminaciju, jer su obojica vjerojatno boravila u ovom gradu.⁸ U blizini Viminacija, u Margumu (Dubravica), 284. godine, Dioklecijan se sukobio s Karinom, a nakon pobjede preuzeo je carsko prijestolje. U vrijeme Konstantina, legija *VII Claudia* bila je podijeljena. Jedan dio je ostao u Viminaciju, dok je drugi preseljen nizvodno, u kastelum *Cupe* (Golubac). Konstantinovi sinovi, Konstantin II. i Konstancije, dijele prijestolje u Viminaciju nakon smrti njihovog oca 337. godine i mir je vladao do 340. godine, kada je stariji nasljednik ubijen, a prijestolje je ponovno preuzeo samo jedan car, Konstancije.⁹ U Viminaciju je vjerojatno bila vojna baza 358. godine, tijekom borbe Konstancija protiv Sarmata.¹⁰

Vojni logor u Viminaciju napušten je sredinom 5. stoljeća kada su Huni uništili grad. U vrijeme vladavine Justinijana izgrađena je ili obnovljena mala utvrda na lijevoj obali rijeke Mlave koja je mogla biti sagrađena u vrijeme Dioklecijanove ili Konstantinove vladavine.¹¹ Grad su zauzeli Avari 584. godine, ali ubrzo je postao glavno uporište bizantske vojske, a posljednji puta se u bizantskim izvori-

⁸ Mirković 1968, 66-67, 70-71.

⁹ Hunt 1998, 4.

¹⁰ Amm. Marc. XVI 10, 20; XVII 12, 5; XIX 11; Mirković 1968, 72.

¹¹ Mirković 1968, 60-61, 73.

On the monuments of *Viminacium* and its vicinity, one can find the names of many soldiers of various ranks from legion *VII Claudia: praefectus legionis, tesserarius, aquilifer, tubicen, signifer, speculator*, several *beneficarii*, centurions and decurions, as well as ordinary soldiers and veterans.¹³

This paper aims to present eight gravestone and one sarcophagus. Two monuments show depictions of soldiers, and one shows the *signum* of legion *VII Claudia*, while one depicts a *speculator*. The remaining five monuments bear depictions of wreaths with *taeniae* as symbols of honours given to deceased soldiers and veterans.

Images of soldiers on tombstones from *Viminacium* are known from one stele and one sarcophagus. Both soldiers are presented as whole figures. The soldier depicted in the niche of the marble stele (Fig. 1) was a man of considerable rank, namely *C. Cornelius Rufus, decurio* and *augur* of *Viminacium*.¹⁴ He is depicted in short armour: *lorica* with *pteryges*. On the breastplate is a picture of Medusa's head. Under the armour is a short-sleeved tunic. Over his left arm one can see a cloak (*sagum*). He wears shallow, closed footwear with straps. On the soldier's right side stands a woman, while on his left one sees a damaged figure, whose feet only are still discernible. The deceased wears armour which was used by prominent individuals, such as army commanders and officers of elite units.¹⁵

¹³ The monuments of soldiers of the legion *VII Claudia* were not published separately. A number of monuments have been published, in N. Vulić and A. Premestein, *Antike Denkmälern aus Serbien*, Jahreshefte VI, Vienna 1903; Н. Вулић, "Антички споменици наше земље", *Споменик СКА LXXI, LXXV, LXXVII, XCVIII* Београд 1931, 1933, 1935, 1941-1948. After that, M. Mirković, *Inscriptions de la Mésie Supérieure, vol. II: Viminacium et Margum*, Belgrade, Filozofski fakultet, Centar za antičku epigrafiku i numizmatiku, 1986.

¹⁴ Mirković 1986, 110-111, n. 73.

¹⁵ Dautova-Ruševljan, Vujović 2006, 40-41.

ma spominje kao vojna baza u ratu protiv Avara 600. godine.¹²

Na spomenicima iz *Viminacija* i njegove bliže okolice nalaze se imena vojnika legije *VII Claudia* različitih činova. Tu su jedan *praefectus legionis, tesserarius, aquilifer, tubicen, signifer, speculator*, nekoliko *beneficijara, centuriona, dekuri-ona* te običnih vojnika i veterana.¹³

U radu je predstavljeno osam nadgrob-nih spomenika - stela i jedan sarkofag. Na dva spomenika su prikazani vojnici, a na druga dva, *signum* legije *VII Claudia* i jedan *speculator*. Na preostalim pet spomenika prikazan je vijenac s tenijama kao simbol odlikovanja umrlih vojnika i veterana.

Prikazi vojnika na nadgrob-nim spomenicima iz *Viminacija* poznati su s niše stele i sa sarkofaga. Oba vojnika prikazana su kao cjelovite figure. Vojnik prikazan na niši mramorne stele (sl. 1) bio je čovjek višeg ranga, odnosno *C. Cornelius Rufus, dekurion (vijećnik) i augur (svećenik koji je imao zadatak protumačiti volju bogova promatrajući let i ponašanje ptica) municipija Viminacium*.¹⁴ Prikazan je u kratkom oklopu - *lorica* s *pterigama*. Na prsima oklopa prikazana je glava Meduze. Ispod oklopa je tunika kratkih rukava. Preko lijevog ramena je plašt - *sagum*. Na nogama nosi plitku, zatvorenu obuću s remenima. S vojnिकove desne strane je žena, a s lijeve oštećena figura od koje su

¹² Theoph. Sim. *Hist.* III 2, 2; Mirković 1968, 44.

¹³ Spomenici vojnika *VII Claudia* nisu posebno publicirani. Veći broj spomenika je objavljen, u N. Vulić i A. Premestein, *Antike Denkmälern aus Serbien*, Jahreshefte VI, Wien 1903; Н. Вулић, »Антички споменици наше земље«, *Споменик СКА LXXI, LXXV, LXXVII, XCVIII* Београд 1931, 1933, 1935, 1941-1948. Nakon toga, M. Mirković, *Inscriptions de la Mésie Supérieure, vol. II: Viminacium et Margum*, Beograd, Filozofski fakultet, Centar za antičku epigrafiku i numizmatiku, 1986.

¹⁴ Mirković 1986, 110-111, n. 73.

From the inscription, one can see that *Cornelius Rufus* was a *decurio municipii Viminacii*, meaning that he had a civilian function, and he was an *augur* as well. However, the tomb picture stands contrary to his occupation, since parade armour would be more suitable for an officer of rank than for a civilian *decurio*. We may assume that *Cornelius Rufus* began his career as a soldier, which allowed him afterwards to reach a higher social class in his civilian life. Such cases are already known from *Singidunum* and *Viminacium*.¹⁶ The son of *Cornelius Rufus* followed in his father's footsteps and became *decurio flamen* of the same *municipium*. The priests' titles could be hereditary. The cognomen *Rufus* was frequent in Italy and Spain, and present as well in *Dalmatia* and *Pannonia*.¹⁷ We may presume that the deceased originated from one of those areas.

From the formula *D(is) M(anibus), b(ene) m(erenti) f(aciendum) c(uraverunt)* written on the tombstone, as well as the mention of *Viminacium* as a *municipium* (after 117 AD), the tombstone is dated to the second half of the 2nd century AD, or to the first half of the 3rd century AD.¹⁸

The muscle cuirass consisted of two parts: the front part covered the chest and abdomen, while the back part protected the back and the shoulders. Both parts were connected with leather strips on the shoulders and sides. The section below the waist was protected by leather straps reinforced with metal applications (*pteryges*). The upper arms were also covered in the same way. Although present in artistic representations, this type of armour has not yet been archaeologically confirmed. The origin of the Roman muscle cuirass is Hellenistic armour inherited from the

samo noge prepoznatljive. Luksuzni mišićni oklop koristili su istaknuti pojedinci, vojni zapovjednici i elitne postrojbe.¹⁵

Iz natpisa, može se vidjeti da je *Corneilius Rufus decurio municipii Viminacii*, što znači da je obnašao civilnu funkciju u koju spada i *augur*. Međutim, prikaz sa spomenika je suprotan njegovom pozivu. Paradni oklop prije je pogodan za vojnika visokog ranga nego za civilnog dekuriona. Možemo pretpostaviti da je *C. Cornelius Rufus* svoju karijeru započeo kao vojnik, što mu je omogućilo da lakše napreduje u javnoj, odnosno, civilnoj službi. Takvi slučajevi su već poznati iz područja Singidunuma i Viminacija.¹⁶ Sin Kornelija Rufa je naslijedio titulu svog oca i postao *decurio flamen* u istom gradu. Titule svećenika mogle su biti nasljedne. Ime *Rufus* bilo je često u Italiji i Španjolskoj, a bilo je prisutno i u Dalmaciji i Panoniji.¹⁷ Vjerojatno je preminuli došao iz tih područja.

Prema formulama *D(is) M(anibus), B(ene) m(erenti) f(aciendum) c(uraverunt)* s nadgrobnih spomenika, kao i na osnovi spominjanja Viminacija kao municipija (nakon 117. godine), nadgrobnji spomenik se datira u drugu polovinu 2. st. ili u prvu polovinu 3. stoljeća.¹⁸

Anatomski oklop sastoji se od dva dijela: prednji dio pokriva prsa i trbuh, a stražnji dio štiti je leđa i ramena. Oba dijela su povezana s kožnim trakama na ramenima i sa strane. Odjeljak ispod struka bio je zaštićen kožnim trakama ojačanim metalnim aplikacijama (*pteryges*). Nadlaktice su također pokrivene na isti način. Iako je često prisutan na umjetničkim prikazima, ovaj tip oklopa još nije arheološki potvrđen. Podrijetlo rimskog mišićnog oklopa

¹⁶ Zotović 2007, 16-17; Mirković 1968, 63-64; Mirković, Dušanić 1976, 52-53, n. 16; Mirković 1986, n. 38, n. 110.

¹⁷ Lörincz 2002, 35-36.

¹⁸ Петровић 1975, 82-83; Mirković 1968, 64.

¹⁵ Dautova-Ruševljan, Vujović 2006, 40-41.

¹⁶ Zotović 2007, 16-17; Mirković 1968, 63-64; Mirković, Dušanić 1976, 52-53, n. 16; Mirković 1986, n. 38, n. 110.

¹⁷ Lörincz 2002, 35-36.

¹⁸ Петровић 1975, 82-83; Mirković 1968, 64.

Greeks.¹⁹ The monument from Gardun (*Tilurium*), i.e. the tropaion in honour of Tiberius' triumph over the Illyrians in 12 AD, shows a similar muscle cuirass with dolphins on the chest. The same site has yielded a fragment of a relief from a tropaion depicting a muscle cuirass with Medusa's head on the chest. The monument belongs to the second decade of the 1st century AD.²⁰ On the funerary monuments of the praetorian veteran *Caulinius Maximus* one sees similar armour with a single row of *pteryges* and a tunic beneath the *pteryges*. The tombstone was found in Pula. Stylistic characteristics of the monument date it to the second quarter of the 1st century AD.²¹ Most striking is the depiction of a soldier on a marble sarcophagus from Šid, with a spear, armour with *pteryges*, a tunic, a sword and a richly decorated belt, from the 4th century AD.²²

¹⁹ Vujović 1998, 23-24.

²⁰ Sanader, Tončinić 2010, 107, cat. 113. The second part of the same monument is in the Archaeological Museum in Split.

²¹ Starac 2006, 111-112, cat. 71.

²² Pop-Lazić 2009, 163-173.

je od helenističkog oklopa koji predstavlja kopiju grčkog.¹⁹ Spomenici s Garduna (*Tilurium*), prikazuju tropaion u čast Tiberijevog trijumfa nad Ilirima 12. godine poslije Krista sa sličnim anatomskim oklopom i delfinima na prsima. S istog lokaliteta je ulomak reljefa s prikazom tropaiona s anatomskim oklopom i glavom Meduze na prsima. Spomenik pripada drugom desetljeću 1. stoljeća.²⁰ Na nadgrobnom spomeniku pretorijanskog veterana Kaulinija Maksima prikazan je sličan oklop sa jednim redom pteriga i tunikom ispod. Spomenik je pronađen u Puli. Stilske karakteristike datiraju spomenik u drugu četvrtinu 1. stoljeća poslije Krista.²¹ Najupečatljiviji je prikaz vojnika na mramornom sarkofagu iz Šida s kopljem, oklopom s pterigama, tunikom, mačem i bogato ukrašenim pojasom iz 4. stoljeća poslije Krista.²²

¹⁹ Vujović 1998, 23-24.

²⁰ Sanader, Tončinić 2010, 107, kat. 113. Drugi dio istog spomenika se nalazi u Arheološkom muzeju u Splitu.

²¹ Starac 2006, 111-112, kat. 71.

²² Pop-Lazić 2009, 163-173.

Fig. / Sl. 1: Monument of C. Cornelius Rufus, decurio augur municipii Viminacii / Spomenik Gaja Kornelija Rufa, dekuriona i augura municipija Viminacija (National Museum of Požarevac, photo by B. Milovanović / Nacionalni muzej Požarevac, snimila B. Milovanović)

1. Marble stele

(Fig. 1. *Viminacium*, Upper Moesia)
National Museum of Požarevac. Dimensions
300 x 125 x 35 cm.

Inscription:

*D(is) M(anibus)/C. Cornelius Rufus/
dec(urio) augur mun(icipii) Vim(inacii)/
vixit ann(is) LXX/ Ulpia Rufina uxor et/
C. Corn(elius) Pacatus dec(urio) fl(amen)/
Mun(icipii) eiusdem et Corneliae Rufina et/
Bassa fil(iae) et hered(es)/ b(ene) m(erenti)
f(aciendum) c(uraverunt).*

Translation: *To the Manes, C. Cornelius Rufus, decurio and augur of municipium Viminacium, died at the age of 70 years. The monument was erected by Ulpia Rufina, his wife, and by C. Cornelius Pacatus, decurio flamen of the same municipium, and by Cornelia Rufina and Bassa, his daughters with successors.*

The longer side of a limestone sarcophagus from *Viminacium* (Fig. 2.) is divided into three panels. The large one is for the inscription, and there are two small side panels. The inscription panel has a Norican-Pannonian volute on the lateral sides. On the side, in moulded end panels with a saddle-shaped volute, stand depictions of a human couple.²³ In the left niche there is a couple: a woman in a tunic, probably sleeveless (*stola*), and a long cloak (*palla*). Next to her is a man in a short, long-sleeved tunic, probably shallow footwear, and with a round shield (*scutum*) in his left hand. In the right niche there is a divine couple, Amor (Eros) and Psyche, hugging each other. The scene on the left panel shows a soldier with a shield that separates him from his beloved woman. The reason for their parting could be military service or death. From the inscription one can see that the sarcophagus was erected by *Aurelius Gallicus* to his wife *Aurelia Teodota*, who died in her thirty-first year. In the second niche, Eros

²³ Mirković 1986, 158-159, n. 163; Ђорђевић 1989-90, 137-138, n. 8. Only one long side of the sarcophagus is preserved.

1. Mramorna stela

(sl. 1. *Viminacium*, Gornja Mezija)
Nacionalni muzej u Požarevcu. Dimenzije
300x125x35 cm.

Natpis:

*D(is) M(anibus)/C. Cornelius Rufus/
dec(urio) augur mun(icipii) Vim(inacii)/
vixit ann(is) LXX/ Ulpia Rufina uxor et/
C. Corn(elius) Pacatus dec(urio) fl(amen)/
Mun(icipii) eiusdem et Corneliae Rufina et/
Bassa fil(iae) et hered(es)/ b(ene) m(erenti)
f(aciendum) c(uraverunt).*

Prijevod: Bogovima Manima, Gaj Kornelije Ruf, dekurion i augur municipija Viminacija, preminuo je u dobi od 70 godina. Spomenik je podigla Ulpija Rufina, njegova supruga i Gaj Kornelije Pakat dekurion i flamen istog municipija i Kornelija Rufina i Basa, njegove kćeri s nasljednicima.

Duža strana vapnenačkog sarkofaga iz Viminacija (sl. 2) podijeljena je na tri polja. Šire je za natpis, dok su dva uža na bočnim stranama. Polje s natpisom ukvireno je noričko-panonskom volutom na bokovima. Sa strane, u poljima profiliranim sedlastom volutom, prikazani su ljudski parovi.²³ U lijevoj niši je par: žena u tunici, vjerojatno dugih rukava (*stola*) i dugačkim plaštom (*palla*). Pokraj nje je čovjek u kratkoj tunici dugih rukava, vjerojatno plitkoj obući s okruglim štitom (*scutum*) u lijevoj ruci. U desnoj niši je božanski par: Amor (Eros) i Psiha u zagrljaju. Prizor na lijevoj strani prikazuje vojnika sa štitom koji se rastaje od svoje voljene žene. Razlog za njihov rastanak mogao bi biti vojna služba ili smrt. Iz natpisa se može vidjeti da je sarkofag podigao Aurelije Galik supruzi Aureliji Teodoti, koja je preminula u trideset i prvoj godini života. U drugoj niši, Eros i Psiha simboliziraju božansku ljubav,

²³ Mirković 1986, 158-159, n. 163; Ђорђевић 1989-90, 137-138, n. 8. Sačuvana je samo jedna duža strana sarkofaga.

and Psyche symbolise divine love, for which the spouse that is left behind hopes. There is no mention in the inscription that *Aurelius Gallicus* is a soldier, but, according to the round shield depicted, one can tell that we are dealing with a soldier, probably of somewhat low rank.²⁴ In the Roman army, this kind of round shield was carried by light troops (*velites*), auxiliaries and the cavalry.²⁵ The round shield is presented on the stele of *Burrius Trebocus*, who died during service in the cohort of *Aquitani*, which arrived in *Dalmatia* during the reign of Emperor Vespasian. The tombstone was found in Hrvace near Sinj.²⁶ Among the weapons, the shield and sword are often depicted on the monuments of the Roman Empire, either alone or as a part of a soldier's arms. The tunic worn by *Aurelius Gallicus* is typical of the 3rd century, when short, long-sleeved tunics were widespread. The sleeves were sewn separately, as wool was used more often than linen. Every soldier would have had more than one tunic, with at least one lighter tunic that could have been made of linen. From a papyrus copy from Egypt, we can learn more about the military tunic. One tunic is specified in this document and was to be 1.55 m long and 1.40 m wide.²⁷ Tunics were of various colours, and members of the same military unit wore tunics of the same colour.²⁸

2. Limestone sarcophagus

(Fig. 2. *Viminacium*, Upper Moesia)

National Museum of Požarevac. Dimensions 200 x 94 x 21.5 cm.

Inscription:

D(is) M(anibus)/ Aureliae Theodote (!)/ rarissimae femine (!)/ quae vixit annis XXXI m(ensibus) IIII/ dies (!) XVII Aur(elius) Gallicus/ coniugi bene de se meritae.

²⁴ Dautova-Ruševljan, Vujović 2006, 29, 40.

²⁵ Vujović 1998, 43-44.

²⁶ Sanader, Tončinić 2010, 111, cat. 116.

²⁷ Sumner 2002, 5-7.

²⁸ Sumner 2003, 16-17.

koju su ostavili iza sebe i kojoj se supružnici nadaju. U natpisu se ne spominje da je *Aurelius Gallicus* vojnik, ali u skladu s prikazom okruglog štita, može se reći da se radi o vojniku, vjerojatno nižeg ranga.²⁴ U rimskoj vojsci, ovu vrstu okruglog štita nosilo je lako pješništvo (*velites*), pomoćni odredi i konjica.²⁵ Okrugli štit je predstavljen na steli Burija Treboka, koji je preminuo za vrijeme obavljanja službe u kohorti Akvitanaca, koja je boravila u Dalmaciji u vrijeme vladavine cara Vespazijana. Spomenik je pronađen u mjestu Hrvace.²⁶ Od oružja, štit i mač su često prikazivani na spomenicima Rimskog Carstva, bilo samostalno ili kao dio vojničkog naoružanja. Tunika koju nosi *Aurelius Gallicus* tipična je za 3. stoljeće, kada je kratka tunika dugih rukava bila široko rasprostranjena. Rukavi su ušivani odvojeno, a vuna je korištena češće od lana. Svaki vojnik je imao više od jedne tunike, a barem jedna, tanja tunika mogla je biti napravljena od lana. Iz natpisa sačuvanog na jednom egipatskom papirusu, možemo saznati više o vojnoj tunici. Jedna tunika, kako je navedeno u ovom dokumentu, trebala je biti duga 1,55 m, a široka 1,40 m.²⁷ Tunike su bile različitih boja, a pripadnici iste vojne jedinice nosili su tunike iste boje.²⁸

2. Sarkofag od vapnenca

(sl. 2. *Viminacium*, Gornja Mezija)

Nacionalni muzej u Požarevcu. Dimenzije 200x94x21,5 cm.

Natpis:

D(is) M(anibus)/ Aureliae Theodote (!)/ rarissimae femine (!)/ quae vixit annis XXXI m(ensibus) IIII/ dies (!) XVII Aur(elius) Gallicus/ coniugi bene de se meritae.

²⁴ Dautova-Ruševljan, Vujović 2006, 29, 40.

²⁵ Vujović 1998, 43-44.

²⁶ Sanader, Tončinić 2010, 111, kat. 116.

²⁷ Sumner 2002, 5-7.

²⁸ Sumner 2003, 16-17.

Fig. / Sl. 2: Sarcophagus of Aureliae Theodote from Viminacium / Sarkofag Aurelije Teodote iz Viminacija (National Museum of Požarevac, photo by B. Milovanović / Nacionalni muzej Požarevac, snimila B. Milovanović)

Translation: *To the Manes, to Aureliae Theodote, a rare woman, who died at the age of 31 years, 4 months and 17 days. The monument was erected by Aurelius Gallicus to his wife.*

On the stele of the soldier *Vibius Arator, frumentarius* of legion *VII Claudia Pia Fidelis*, which was found in Bardovici (near *Scupi*), one can see the whole figure of the soldier. The soldier holds a spear in one hand and a round shield in the other. At his right side is a seated woman, and at his left is a man in a short tunic with a patera and some other object in the hands. The tombstone is from the time of Hadrian.²⁹ Whole figures, or just profiles, of soldiers were most often depicted in profiled niches of the stela, with or without pilasters. By the clothes shown, especially those worn by the standing figures, one can distinguish soldiers from civilians. Pictures of standing soldiers (full-length and half-figure) are known from monuments of soldiers from many sites: Bergamo (of the 1st century), Wiesbaden, *Aquincum* (of the late 1st to the early 2nd century AD). Figural stela with soldiers became less common in the 2nd century AD, but the situation changed in the early 3rd century. Most of the monuments dated to that period were found in the Upper and Middle Danubian region and in Rome. This could be explained by Severus'

²⁹ Dragojević-Josifovska 1982, 78-79, n. 47.

Prijevod: Bogovima Manima, Aureliji Teodoti, rijetkoj ženi, koja je preminula u dobi od 31 godina, 4 mjeseca i 17 dana. Aurelije Galik je podigao spomenik svojoj ženi.

Na steli vojnika Vibija Aratora frumentarija legije *VII Claudia Pia Fidelis*, koja je pronađena u blizini mjesta Bardovici (*Scupi*) prikazana je cijela figura vojnika. Vojnik drži koplje u jednoj ruci i okrugli štit u drugoj. Na desnoj strani je žena koja sjedi, a na lijevoj čovjek u kratkoj tunici s paterom i nekim drugim predmetom u ruci. Spomenik je iz doba Hadrijana.²⁹ Cijele figure ili samo poprsja vojnika najčešće su prikazani u profiliranim nišama stela, s ili bez pilastra. Prema prikazanoj odjeći, osobito onoj koju su nosile stojeće figure, mogu se razlikovati vojnici od civila. Prikazi vojnika u stojećem stavu (cijele figure ili samo poprsja) poznate su sa spomenika iz mnogih mjesta: Bergamo (iz 1. stoljeća), Wiesbaden, *Aquincum* (od kraja 1. do početka 2. stoljeća). Figuralni prikazi vojnika na stelama su manje zastupljeni u 2. stoljeću, ali situacija se promijenila u ranom 3. stoljeću. U to vrijeme, većina njih je iz gornjeg i srednjeg Podunavlja i Rima. Vjerojatno se to može objasniti reformama Septimija Severa

²⁹ Dragojević-Josifovska 1982, 78-79, n. 47.

reform of the Praetorian Guard recruitment. During the 4th century AD, they are less present. The military monuments of that period are known from Aquileia (of 352 AD), from Strasbourg,³⁰ from Šid, etc.³¹

Military medals in the shape of wreaths with *taeniae* are shown on five monuments erected by serving soldiers and veterans (Fig. 3, 4 and 5). All the stelae are of limestone. Three stelae bear this wreath motif in an *aedicula* with pilasters and acroteria with a grapevine above it.³² On the other two stelae the same motif is presented in a rectangular niche with pilasters.³³ Above the niche, there is a tympanum with a rosette and dolphins on acroteria. In the middle of the wreath is a smaller rosette, while on one of the stelae there is a smaller wreath inside a bigger one.³⁴ Three monuments belong to serving soldiers, one of which was a *beneficiarius*, and another a *tesserarius* of legion *VII Claudia*, while the third was an ordinary soldier from the same legion. One former *tesserarius* of legion *VII Claudia* was mentioned on the monument from *Timacum Minus* (Upper Moesia, from the 3rd century AD)³⁵ and another one on a stela from Bulgaria.³⁶ The other two monuments with wreaths were devoted to veterans from the same legion. According to the formulas used on the tombstones, the oldest one would be the monument of the veteran *Q. Helvius Probus*, which simultaneously contains three shortened formulas: *D(is) M(anibus), H(ic) s(itus) e(st)* and *B(ene) M(erenti) P(osuit)*, which appear together on military monuments of Upper Moesia only during the 2nd century AD.³⁷ On the monument of *Valerius Valens* the name of his tribe is mentioned as

koje je proveo u pretorijanskoj gardi. Tijekom 4. stoljeća, spomenici s prikazom vojnika su manje prisutni. Vojni spomenici iz tog razdoblja poznati su iz Akvileje (iz 352. godine), Strasbourga,³⁰ Šida i dr.³¹

Vojna odlikovanja u obliku vijenca s tenijama prikazane su na pet spomenika aktivnih vojnika i veterana (sl. 3, 4 i 5). Sve stele su od vapnenca. Na tri stele je prikazan motiv vijenca u edikuli s pilastrima, a iznad u akroterijima je vinova loza.³² Na druge dvije stele isti motiv je predstavljen u pravokutnoj niši s pilastrima.³³ Iznad niše, u timpanonu, je rozeta i delfini u akroterijima. U sredini vijenca je manja rozeta, dok je na jednoj od stela prikazan manji vijenac unutar većeg.³⁴ Tri spomenika pripadaju aktivnim vojnicima, od kojih je jedan *beneficiarius*, drugi *tesserarius* legije *VII Claudia*, dok je treći bio običan vojnik iste legije. Jedan bivši *tesserarius* legije *VII Claudia* spominje se na spomeniku iz mjesta *Timacum Minus* (Gornja Mezija, iz 3. stoljeća),³⁵ a drugi na steli iz Bugarske.³⁶ Druga dva spomenika s vijencem posvećena su veteranima iste legije. Prema najčešće korištenim formulama na stelama, najstariji bi bio spomenik veterana Kvinta Helvija Proba koji istodobno sadrži tri formule: *D(is) M(anibus), H(ic) s(itus) e(st)* i *B(ene) M(erenti) P(osuit)*, koje se pojavljuju zajedno na vojnim spomenicima Gornje Mezije samo tijekom 2. stoljeća.³⁷ Na spomeniku Valerija Valensa se spominje ime tribusa i prebivalište, koji su prisutni na spomenicima iz prve polovine 2. stoljeća. Veteran je upisan u tribus Fabija,

³⁰ Bishop, Coulston 2006, 9-12.

³¹ Pop-Lazić 2009, 163-173.

³² Mirković 1986, 142-143, n. 131; 144, n. 134; Kondić 1965, 99, n. 54.

³³ Mirković 1986, 138, n. 123; 141, n. 128.

³⁴ Миловановић 2001, 109-134.

³⁵ Petrović 1995, 82-83, n. 30.

³⁶ Mirković 1986, 138, n. 123.

³⁷ Petrović 1995, 82-83.

³⁰ Bishop, Coulston 2006, 9-12.

³¹ Pop-Lazić 2009, 163-173.

³² Mirković 1986, 142-143, n. 131; 144, n. 134; Kondić 1965, 99, n. 54.

³³ Mirković 1986, 138, n. 123; 141, n. 128.

³⁴ Миловановић 2001, 109-134.

³⁵ Petrović 1995, 82-83, n. 30.

³⁶ Mirković 1986, 138, n. 123.

³⁷ Petrović 1995, 82-83.

well as his origin, which is common on monuments from the first half of the 2nd century AD. The veteran was enrolled in the tribe of *Fabia*, and was born in *Heraclea* (*Heraclea Sitnica* or *Lyncestis*, because both belonged to the *Fabia* tribe, or possibly *Heraclea* in Trachis).³⁸ The gentilicium *Valerius* was extremely common in the Empire, especially in Northern Italy, Dalmatia and Pannonia. The name *Valerianus* was most popular in the late 2nd century.³⁹ *Quintus Helvius Probus* was probably from Dalmatia, as the gentilicium *Helvius* and the cognomen *Probus* were often present in that province. He perhaps came to Upper Moesia with legion *VII Claudia*, where he remained afterwards as a veteran, but he might have been the descendant of a Dalmatian recruit, as well.⁴⁰ The other stelae with wreath-motifs that bear the formulas *D(is) M(anibus)* and *B(ene) M(erenti) P(osuit)* belong to a broader time-frame, from the 2nd century to the first half of the 3rd century AD. Similar examples from Lower Pannonia also belong to the same period.⁴¹

3. Limestone stele

(Fig. 3. *Viminacium*, Upper Moesia)
National Museum of Požarevac. Dimensions
223 x 91 x 40 cm.

Inscriptions:

*D(is) M(anibus)/ Q. Helvius Probus/
vet(eranus) leg(ionis) VII Cl(audiae)/
vix(it) ann(is) LIII/ h(ic) s(itus) e(st)/
Pontia Optata/ coniugi suo pi(ent(issimo)
Ben(e) mer(enti) pos(uit)/ Q. Helvius Optatus/
[patr(i) s]uo [be(ne)] mer(enti)/ [posuit].*

Translation: *To the Manes, here lies Q. Helvius Probus, veteran of legion VII Claudia, died at the age of LIII years. The monument was erected by Pontia Optata, his wife, and Q. Helvius Optatus, his son.*

³⁸ Mirković 1986, 145.

³⁹ Lörincz 2002, 141-146.

⁴⁰ Alföldy 1969, 89, 273; Ферјанчић 2002, 162, n. 358.

⁴¹ Dautova-Ruševljan 1983, 48.

a rođen je u Herakleji (*Heraclea Sitnica* ili *Lyncestis*, jer obje su ulazile u sastav tribusa *Fabia*, ili eventualno *Heraclea* u Trakiji).³⁸ Gentilicij *Valerius* obično je bio često prisutan u Carstvu, u sjevernoj Italiji, Dalmaciji i Panoniji. Ime *Valerianus* bilo je najpopularnije u kasnom 2. stoljeću.³⁹ *Quintus Helvius Probus* je vjerojatno iz Dalmacije, gentilicij *Helvius* i kognomen *Probus* često su bili prisutni u ovoj provinciji. On je možda došao u Gornju Meziju s legijom *VII Claudia* gdje je ostao kao veteran, ili je samo potomak vojnika regrutiranog u Dalmaciji.⁴⁰ Ostale stele s motivom vijenca koje nose formule *D(is) M(anibus)* i *B(ene) M(erenti) P(osuit)* pripadaju širem razdoblju od 2. stoljeća do prve polovine 3. stoljeća. Slični primjeri iz Donje Panonije također pripadaju istom razdoblju.⁴¹

3. Stela od vapnenca

(sl. 3. *Viminacium*, Gornja Mezija)
Nacionalni muzej u Požarevcu. Dimenzije
223x91x40 cm.

Natpis:

*D(is) M(anibus)/ Q. Helvius Probus/
vet(eranus) leg(ionis) VII Cl(audiae)/
vix(it) ann(is) LIII/ h(ic) s(itus) e(st)/
Pontia Optata/ coniugi suo pi(ent(issimo)
Ben(e) mer(enti) pos(uit)/ Q. Helvius Optatus/
[patr(i) s]uo [be(ne)] mer(enti)/ [posuit].*

Prijevod: Bogovima Manima, ovdje leži Kvint Helvije Prob, veteran legije *VII Claudia*, preminuo je u dobi od 53 godine. Spomenik je podigla Poncija Optata, njegova supruga i Kvint Helvije Optat, njegov sin.

³⁸ Mirković 1986, 145.

³⁹ Lörincz 2002, 141-146.

⁴⁰ Alföldy 1969, 89, 273; Ферјанчић 2002, 162, n. 358.

⁴¹ Dautova-Ruševljan 1983, 48.

Fig. / Sl. 3: Monument of Q. Helvius Probus, veteranus VII Claudiae from Viminacium / Spomenik Kvinta Helvija Proba, veterana VII. legije Claudia iz Viminacija (National Museum of Požarevac, photo by B. Milovanović / Nacionalni muzej Požarevac, snimila B. Milovanović)

4. Limestone stele

(*Viminacium*, Upper Moesia)

Missing. Dimensions 193 x 63 x 26 cm.

Inscriptions:

*D(is) M(anibus)/ M. Val(erius) Va/lens
Fab(ia)/
Eracl(ea) (!) ve[t(eranus)]/ [leg(ionis) VII
Cl(audiae)
p(iae) f(idelis)]/ vix(it) an(nis) LXX/ Val(eria)
Vener(ia)/
lib(erta) patro[no] b(ene) m(erenti) et s[ibi
pos(uit)].*

Translation: *To the Manes, M. Valerius Valens of the Fabius Tribus, a native of Heraclea, veteran of legion VII Claudia Pia Fidelis, died at the age of 70 years. The monument was erected by Valeria Veneria, a freedman of Valerius.*

4. Stela od vapnenca

(*Viminacium*, Gornja Mezija)

Nestala. Dimenzije 193x63x26 cm.

Natpis:

*D(is) M(anibus)/ M. Val(erius) Va/lens
Fab(ia)/
Eracl(ea) (!) ve[t(eranus)]/ [leg(ionis)
VII Cl(audiae)
p(iae) f(idelis)]/ vix(it) an(nis) LXX/
Val(eria) Vener(ia)/
lib(erta) patro[no] b(ene) m(erenti) et
s[ibi pos(uit)].*

Prijevod: Bogovima Manima, Marko Valerije Valens iz tribusa *Fabia*, rodom iz Herakleje, veteran legije *VII Claudia Pia Fidelis*, preminuo je u dobi od 70 godina. Spomenik je svome gospodaru i sebi, podigla Valerija Venerija, Valerijeva oslobođenica.

5. Stela od vapnenca

(*Viminacium*, Gornja Mezija)

Nestala. Dimenzije 164x73x18 cm.

Natpis:

*D(is) M(anibus)/ G. Pomponi/us
Valerian/us mil(es) leg(ionis)/
VII Cl(audiae) b(ene)f(iciarius) co(n)
s(ularis)/
vix(it) an(is) XXVIII/ mil(itavit) an(is)
X[?gna..]./
Valeria Pomponia/ soror eius...*

Prijevod: Bogovima Manima, Gaj Pomponije Valerijan, vojnik legije *VII Claudia, beneficiarius consularis*, preminuo je u dobi od 28, nakon 10 godina vojne službe. Spomenik je podigla Valerija Pomponija, njegova sestra.

6. Stela od vapnenca

(sl. 4. *Viminacium*, Gornja Mezija)

Nacionalni muzej u Požarevcu. Dimenzije 216x90, 5x32 cm.

Natpis:

*D(is) M(anibus)/ M. Aurel(ius) Rufus/
tess(erarius) leg(ionis) VII Cl(audiae)/*

Fig. / Sl. 5: Monument of L. Cassianus Potens miles legionis VII Claudiae Piae Fidelis from Viminacium / Spomenik Lucija Kasijana Potensa vojnika VII. legije Claudia Pia Fidelis iz Viminacija (National Museum of Požarevac, photo by B. Milovanović / Nacionalni muzej Požarevac, snimila B. Milovanović)

5. Limestone stele

(*Viminacium* in Upper Moesia)

Missing. Dimensions 164 x 73 x 18 cm.

Inscriptions:

*D(is) M(anibus)/ G. Pomponi/us
Valerian/us mil(es) leg(ionis)/
VII Cl(audiae) b(ene)f(iciarius) co(n)
s(ularis)/
vix(it) an(is) XXVIII/ mil(itavit) an(is)
X[?gna..]/
Valeria Pomponia/ soror eius...*

*vix(it) ann(is) XL milit(avit)/ ann(is) XX
Aurel(ius)/*

*Longinus et Au(rel(ius) Aulutral[i]s/ mili-
tes leg(ionis) ei/*

*ustem (!) coh/eredes b(ene) m(erenti)
p(osuerunt).*

Prijevod: Bogovima Manima, Marko Aurelije Ruf, tesararij legije VII Claudia, preminuo je u dobi od 40, nakon 20 godina vojne službe. Spomenik su podigli Aurelije Longin i Aurelije Aulutral, vojnici iste legije.

7. Stela od vapnenca

(sl. 5. *Viminacium*, Gornja Mezija)

Nacionalni muzej u Požarevcu. Dimenzije 230x76x26 cm.

Natpis:

*D(is) M(anibus)/ L. Cassianus Potens
mil(es)/*

*leg(ionis) VII Cl(audiae) p(iae) f(idelis)/
mil(itavit) annis XI/ vixit annis/ XXVIII
Cassia(na?)/*

Valentina/ b(ene) m(erenti) fratri/ posuit.

Prijevod: Bogovima Manima, Lucije Kasijan Potens, vojnik legije VII Claudia Piae Fidelis, preminuo je u dobi od 28, nakon 11 godina vojne službe. Spomenik je podigla Kasijana Valentina svom bratu.

Počasti ili vojna odlikovanja u obliku vijenaca (*corona*) dodjeljivane su vojnicima za izuzetne doprinose kao što su: oslobađanje opkoljenog grada, pobjeda u bitci, spašavanje života rimskog građanina ili osvajanje neprijateljskih utvrda ili vojnih logora. Na spomenicima iz Viminacija, vijenci s tenijama bi odgovarali odlikovanju *corona civica* ili *corona obsidionalis*. Pravljeni su od materijala koji nije odolijevao vremenskim prilikama, *corona civica* od hrastovog lišća, a *corona obsidionalis* od bilo koje vegetacije. *Corona civica* je nagrada za čovjeka koji je u boju spasio život rimskom građaninu i

Translation: *To the Manes, G. Pomponius Valerianus, a soldier of legion VII Claudia, beneficiarius consularis, died at the age of 28 after 10 years of military service. The monument was erected by Valeria Pomponia, his sister.*

6. Limestone stele

(Fig. 4. *Viminacium*, Upper Moesia)

National Museum of Požarevac. Dimensions 216 x 90.5 x 32 cm.

Inscriptions:

*D(is) M(anibus)/ M. Aurel(ius) Rufus/
tess(erarius) leg(ionis) VII Cl(audiae)/
vix(it) ann(is) XL milit(avit)/ ann(is) XX
Aurel(ius)/*

*Longinus et Au/rel(ius) Aulutral[i]s/ milites
leg(ionis) ei/
ustem (!) coh/eredes b(ene) m(erenti)
p(osuerunt).*

Translation: *To the Manes, M. Aurelius Rufus, tesserarius of legion VII Claudia, died at the age of 40 after 20 years of military service. The monument was erected by Aurelius Longinus and Aurelius Aulutralis, soldiers of the same legion.*

7. Limestone stele

(Fig. 5. *Viminacium*, Upper Moesia)

National Museum of Požarevac. Dimensions 230 x 76 x 26 cm.

Inscriptions:

*D(is) M(anibus)/ L. Cassianus Potens mil(es)/
leg(ionis) VII Cl(audiae) p(iae) f(idelis)/
mil(itavit) annis XI/ vixit annis/ XXVIII
Cassia(na?)/*

Valentina/ b(ene) m(erenti) fratri/ posuit.

Translation: *To the Manes, L. Cassianus Potens, a soldier of legion VII Claudia Pia Fidelis, died at the age of 28 after 11 years of military service. The monument was erected by Cassiana Valentina to her brother.*

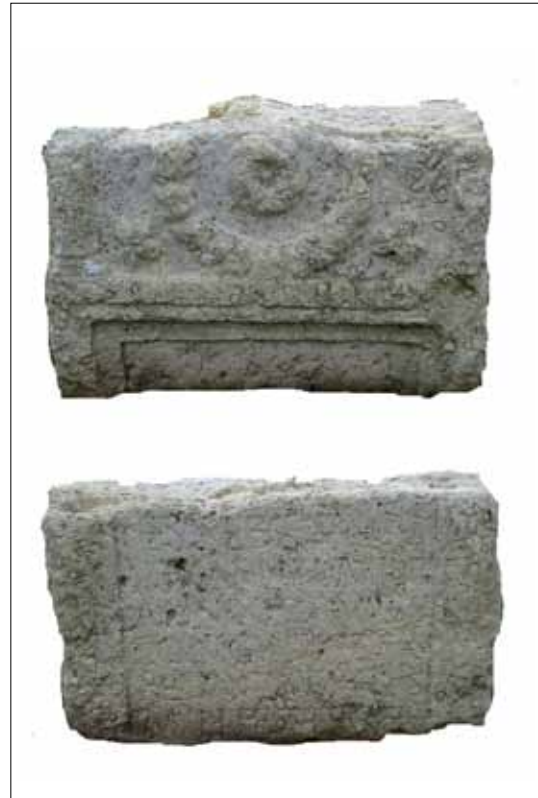

Fig. / Sl. 4: Monument of M. Aurelius Rufus tesserarius legionis VII Claudiae, from *Viminacium* / Spomenik Marka Aurelija Rufa, teserarija legije VII. Claudia, iz *Viminacija* (National Museum of Požarevac, photo by B. Milovanović / Nacionalni muzej Požarevac, snimila B. Milovanović)

ostao na mjestu događaja.⁴² Drugi vijenac je dodjeljivan čovjeku odgovornom za savladavanje protivnika i spašavanje života ljudi, vojske ili utvrđenja.⁴³ Na spomenicima s vijencima iz *Viminacija* ne spominju se odlikovanja, tako da s tim u vezi moramo biti oprezni. Možda je motiv vijenca predstavljen samo kao ukras. Vijenac je bio omiljen i na spomenicima ne samo vojnika već i civila. Poznate su još tri stele iz *Viminacija* s istim motivom u niši. Sve one pripadaju civilima. Jedna od njih je podignuta augustalu municipija *Viminacija*, a druge dvije bračnim parovima. Vijenac s rozetom je prikazan ne

⁴² Maxfield 1981, 70-74.

⁴³ Maxfield 1981, 67-69.

Honours or military medals shaped as wreaths (*corona*) were given to soldiers for acts of bravery such as liberating a besieged city, victory in battle, saving the life of a Roman citizen or conquering enemy walls or military camps. On monuments from *Viminacium*, wreaths with *taeniae* are depicted, which would correspond to the *corona civica* or the *corona obsidionalis*. They were made of materials of no intrinsic value whatsoever, the *corona civica* being made from oak-leaves, the *corona obsidionalis* from grass or whatever vegetation grew. The *corona civica* was awarded to a man who, in battle, saved the life of a Roman citizen.⁴² The second *corona* was awarded to a man responsible for raising a siege and saving the lives of people and soldiers.⁴³ As far as monuments with depictions of wreaths from *Viminacium* are concerned, there are no mentions of awards in the inscriptions, and one has to be cautious about their interpretation, since the wreaths might simply be displayed as decoration, favoured on both military and civilian monuments. Three other stelae from *Viminacium* are known with the same motif in a niche, but all of them belonged to civilians. One of them was erected for the *augustalis* of the *municipium Viminacium*, and the other two for married couples. A wreath with a rosette is depicted on stelae dedicated not only to men, but also to women, as in *Singidunum*, Guberevac,⁴⁴ *Timacum Minus*, *Ratiaria*⁴⁵ and *Taurunum* in Lower Pannonia.⁴⁶ A wreath was also depicted in the niche under the tympanon on stelae from *Aquincum* and *Intercisa*. In *Aquincum* there was a workshop which produced stelae decorated with wreaths. Its clients belonged to the *collegium fabrum et centonariorum*, as well as the *collegium cultorum*. Two production phases can be determined: phase A, from the

⁴² Maxfield 1981, 70-74.

⁴³ Maxfield 1981, 67-69.

⁴⁴ Mirković, Dušanić 1976, 68; 143, n. 40; 131.

⁴⁵ Petrović 1995, 89, n. 38; 108, 65; Димитров 1942, Т. XV-XVI, 20-22; 24-25; Т. XXVII, 56-57.

⁴⁶ Dautova-Ruševljan 1983, 48.

samo na stelama posvećenim muškarcima, već i ženama. Stele s istim motivom poznate su iz *Singidunuma*, Guberevac,⁴⁴ mjesta *Timacum Minus*, *Ratiarije*⁴⁵ i *Taurunuma* u Donjoj Panoniji.⁴⁶ Vijenac je također bio prikazan u niši ispod timpnona na stelama iz Akvinka i Intercise. U Akvinku je postojala radionica za proizvodnju stela s prikazom vijenca. Ona je radila za potrebe udruženja *collegium fabrum et centonariorum*, a kasnije i za *collegium cultorum*. Mogu se odrediti dvije proizvodne faze: prva faza A, od prve polovine 2. stoljeća poslije Krista, s prikazom vijenca s klipijem, tenijama i rozetom u sredini i druga faza B, s kraja 2. stoljeća poslije Krista.⁴⁷ Isti motiv prikazan je i na stelama iz susjednih provincija: Dakije i, vrlo rijetko, Dalmacije.⁴⁸

Na mnogim spomenicima prikazuju se vojna odlikovanja pripadnika pojedinih legija, kao što su: *dona obsidionalis* na nadgrobnom spomeniku Gaja Vibija Mace; *corona civica*, falere, dva torkvesa i armile na nadgrobnom spomeniku Marka Celija; *corona muralis* na nadgrobnom spomeniku Sulpicija Celza; *corona aurea* na nadgrobnom spomeniku Gaja Gavija Celera i *corona vallaris* na nadgrobnom spomeniku Seksta Vibija Gala.⁴⁹

Na laterkulu iz Viminacija na kome su imena vojnika regrutiranih između 169. i 195. poslije Krista, deset vojnika nosi nagradu *d(onis) d(onatus)* koju su vjerojatno dobili u ratovima protiv Markomana.⁵⁰ Na očuvanom ulomku stele iz Singidunuma očuvan je natpis u kome se spominje

⁴⁴ Mirković, Dušanić 1976, 68, 143, n. 40, 131.

⁴⁵ Petrović 1995, 89, n. 38; 108, 65; Димитров 1942, Т. XV-XVI, 20-22; 24-25; Т. XXVII, 56-57.

⁴⁶ Dautova-Ruševljan 1983, 48.

⁴⁷ Dautova-Ruševljan 1983, 48.

⁴⁸ Димитров 1942, 72-73; Zotović 1995, 50-51.

⁴⁹ Maxfield 1981, Pl. 2a, b, c; Pl. 5c, d; Pl. 6a, b, c; Pl. 8a; Coatu 2012, 53, Fig. 14a, b; 56, fig. 15a, b, c; 61, fig. 17a, b, c; 62, fig. 18a, b; 65, fig. 19a.

⁵⁰ Mirković 1986, 90-99, n. 53.

first half of the 2nd century AD, with pictures of wreaths with a *clipeus*, *taeniae* and rosettes in the middle, and phase B, from the end of the 2nd century AD.⁴⁷ The same motif is also depicted on stelae from neighbouring provinces such as *Dacia* and, more rarely, in *Dalmatia*.⁴⁸

The depiction of military honours on monuments is in any case not uncommon, as witnessed by several examples: *dona obsidionalis* on the tombstone of *C. Vibius Mace*; *corona civica*, *phalerae*, two *torques* and *armilla* on the tombstone of *M. Caelius*; *corona muralis* on the tombstone of *Sulpicius Celsus*; *corona aurea* on the tombstone of *C. Gavius Celer*; and *corona vallaris* on the tombstone of *Sex. Vibius Gallus*.⁴⁹

On a *laterculum* from *Viminacium*, which bears the names of soldiers recruited between 169 and 195 AD, there are ten soldiers who were awarded decorations, *d(onis) d(onatus)*, likely obtained during the Marcomannic wars.⁵⁰ A fragment of a stele from Singidunum has a preserved inscription mentioning the soldier *Flavius Victorinus*, who also received awards – *hasta pura* and *corona muralis* – most likely under Trajan.⁵¹ On one monument from Hispania (*Aeso*), one can read the name of a *centurio legionis VII Claudiae Piae Fidelis*, *L. Aemilius Paternus*, who was twice decorated during Trajan's wars against the Dacians and Parthians. He was awarded *torques*, *armillae*, a *phalera* and a *corona vallaris*.⁵² One monument found in the village of Grammeni, in the vicinity of Philippi, mentions *Ti. Claudius Maximus*, a former *eques* of *legio VII Claudia Pia Fidelis* and an *explorator alae*, who was twice decorated for bravery in the wars against the

vojnika *Flavius Victorinus* koji je odlikovan nagradama *hasta pura* i *corona muralis*, vjerojatno tijekom osvajačkih ratova, za vrijeme Trajana.⁵¹ Na spomeniku iz Hispanije (*Aeso*), spominje se bivši centurion legije *VII Claudia Pia Fidelis*, *L. Aemilius Paternus* koji je dva puta odlikovan za vrijeme Trajana u ratu protiv Dačana i Parta. Dobio je torkvese, armile, falere i *corona vallaris*.⁵² Na spomeniku koji je pronađen u selu Grammeni, sjeverozapadno od mjesta Philippi, spominje se *Ti. Claudius Maximus* bivši konjanik legije *VII Claudia Pia Fidelis*, kao *explorator alae* bio je dva puta odlikovan za hrabrost u ratu protiv Dačana i Parta. Na dnu spomenika prikazane su njegove nagrade: dva torkvesa, dvije armile i, možda, dvije falere.⁵³

Vojno znakovlje (*signum*) legije *VII Claudia*, s glavom bika, prikazano je u akrotelijima mramorne stele jednog veterana. Spomenik pripada veteranu legije *VII Claudia - Lucius Aurelius Andronicus*, bivšem signiferu - zastavniku, iste legije (sl. 6).⁵⁴ Posve je jasno zašto je obilježje legije prikazano na spomeniku signifera, dok je u timpanonu prikazan orao s poluraširenim krilima i glavom okrenutom ulijevo. To je dosad jedini poznati spomenik s prikazima vojnih insignija legije *VII Claudia* u Gornjoj Meziji.

Na temelju kognomena *Andronicus*, može se pretpostaviti da je vojnika iz istočne provincije dospio u legiju *VII Claudia* i da je ostao u Viminaciju nakon završetka vojne službe. Spomenik je posvećen veteranu koji nosi carsko ime *Aurelius*, a na osnovi imena spomenik je datiran od druge polovine 2. i u 3. stoljeće.⁵⁵ Spomenici podignuti zastavnicima poznati su

⁴⁷ Dautova-Ruševljan 1983, 48.

⁴⁸ Димитров 1942, 72-73; Zotović 1995, 50-51.

⁴⁹ Maxfield 1981, Pl. 2a, b, c; Pl. 5c, d; Pl. 6a, b, c; Pl. 8a; Coatu 2012, 53, fig. 14a, b; 56, fig. 15a, b, c; 61, fig. 17a, b, c; 62, fig. 18a, b; 65, fig. 19a.

⁵⁰ Mirković 1986, 90-99, n. 53.

⁵¹ Mirković, Dušanić 1976, 58-59, n. 26.

⁵² Coatu 2012, 80.

⁵¹ Mirković, Dušanić 1976, 58-59, n. 26.

⁵² Coatu 2012, 80.

⁵³ Coatu 2012, 96-97.

⁵⁴ Mirković 1986, 136-137, n. 121.

⁵⁵ Ферјанчић 2002, 162, 289.

Dacians and Parthians. His awards are shown at the bottom of the monument: two *torques*, two *armillae*, and perhaps two *phalerae*.⁵³

Military insignia (*signum*) of legion *VII Claudia*, with a bull's head, were depicted on the acroteria of the marble stele of a veteran. The monument belongs to *Lucius Aurelius Andronicus*, a veteran of legion *VII Claudia*, a former *signifer*, standard-bearer, of the same legion (Fig. 6).⁵⁴ It is perfectly clear why the insignia of a legion were depicted on the monument of a *signifer*, while in the tympanum an eagle was depicted, with its wings half spread and its head turned to the left. This is the only monument known so far with pictures of the military insignia of legion *VII Claudia* in Upper Moesia.

Based on the cognomen *Andronicus*, it can be assumed that this soldier originated from an eastern province before being drafted into legion *VII Claudia*, and that he remained in *Viminacium* after his military service. A monument dedicated to a veteran bearing the imperial gentilicium *Aurelius* has been dated to the second half of the 2nd and the 3rd century AD.⁵⁵ Monuments to *signiferi* are known from *Viminacium*,⁵⁶ *Singidunum*⁵⁷ and *Timacum Minus*.⁵⁸

On the thorax of the parade armour (pectoral) from Ritopek (*Castrum Tricornia*), dated to the second half of the 3rd century, appears the *signum* of legion *VII Claudia*. Relief busts of military deities (*dii militares*) are presented in three rows, while the bust of Mars (*Mars Ultor*) stands in the middle. Below is a scene of combat between two soldiers. On the left side of one of the soldiers stands a

sa sljedećih lokaliteta: *Viminacium*,⁵⁶ *Singidunum*⁵⁷ i *Timacum Minus*.⁵⁸

Na paradnom oklopu - pektoralu iz Ritopeka (*Castrum Tricornia*) iz druge polovine 3. stoljeća pojavljuje se oznaka (*signum*) legije *VII Claudia*. Prikazana su u tri reda reljefna poprsja vojnih božanstava (*dii militares*), a u sredini se nalazi bista mladog boga Marsa (*Mars Ultor*). Ispod je prikazana borba između dvaju vojnika. Na lijevoj strani jednog od vojnika je bik, simbol legije *VII Claudia*, a između gornja dva poprsja predstavljeni su *Virtus* i genije legije, tu su i oznake legija, dva signuma i jedan veksilum (*vexillum*). U donjem desnom uglu je natpis: *Aur(elius) Herculanus [Le]g(ionis) VII C(laudiae) / [Le]g(atus) Augustis*. Dakle, vlasnik paradnog oklopa bio je legat legije *VII Claudia*, što također potvrđuje prikazana oznaka navedene legije.⁵⁹ Na fragmentu središnjeg dijela stele iz Burnuma prikazan je *signum*. Iz natpisa saznajemo da je nadgrobni spomenik pripadao rimskom signiferu iz prve ili početka druge polovine 1. stoljeća.⁶⁰

8. Mramorna stela

(sl. 6. *Viminacium*, Gornja Mezija)
Beograd, Kalemegdan. Dimenzije
172x80x20 cm.

Natpis:

D(is) M(anibus) / L. Aur(elius) Andro(nicus) vet(eranus) ex/ signifero leg(ionis) / VII Cl(audiae) vix(it) a(nnis) LIII / L. Aur(elius) Salvianus libr(arius) co(n)s(ularis) / filius.

⁵⁶ Mirković 1986, 92; 137-138, n. 122 (the year of 224); 121, n. 92; Mirković 2003, 104, n. 15.

⁵⁷ Mirković, Dušanić 1976, 52-53, n. 16; 64-65, 35; Ферјанчић 2002, 287, n. 348, 352; Гарашанин 1954, 63.

⁵⁸ Zotović 2007, 115, n. 12.

⁵⁹ Ратковић 2013, 201-202, 284-285, kat. 6.

⁶⁰ Miletić 2010, 175-176, kat. 81.

⁵³ Coatu 2012, 96-97.

⁵⁴ Mirković 1986, 136-137, n. 121.

⁵⁵ Ферјанчић 2002, 162, 289.

⁵⁶ Mirković 1986, 92; 137-138, n. 122 (the year of 224); 121, n. 92; Mirković 2003, 104, n. 15.

⁵⁷ Mirković, Dušanić 1976, 52-53, n. 16; 64-65, 35; Ферјанчић 2002, 287, n. 348, 352; Гарашанин 1954, 63.

⁵⁸ Zotović 2007, 115, n. 12.

Fig. / Sl. 6: Monument of L. Aurelius Andronicus veteranus ex signifero legionis VII Claudiae from Viminacium / Spomenik Lucija Aurelija Andronika, veterana i bivšeg signifera legije VII. Claudia iz Viminacija (Belgrade / Beograd - Kalemegdan, Mirković 1986, 136-137, n. 121)

bull, the symbol of legion VII Claudia, and between the upper two busts, which represent *Virtus* and *Genius* of the legion, one can see the insignia of the legion, two *signa* and one standard (*vexillum*). In the lower right corner stands an inscription: *Aur(elius) Herculanus [Le]g(ionis) VII C(laudiae) / [Le]g(atu)s Augustis*. Therefore, the owner of the armour was the legate of legion VII Claudia, as evidenced by the displayed insignia of that legion.⁵⁹ A fragment of a *Burnum* stele also depicts a *signum*. The inscription shows that the tombstone belonged to a Roman *signifer* of the first half or the early second half of the 1st century AD.⁶⁰

⁵⁹ Рагковић 2013, 201-202, 284-285, kat. 6.

⁶⁰ Miletić 2010, 175-176, kat. 81.

Prijevod: Bogovima Manima, Lucije Aurelije Andronik, veteran i bivši signifer legije VII Claudia, preminuo je u dobi od 53 godine. Spomenik je podigao njegov sin, Lucije Aurelije Salvijan, *librarius consularis*.

Scena iz pokojnikovog života prikazana je u niši stele jednog spekulatora legije VII Claudia - L. Blassius Nigellio (sl. 7).⁶¹ Ime Blassius ilirskog je podrijetla, često prisutno u Italiji, dok je Nigellio potvrđeno u sjevernoj Italiji i južnoj Galiji, ali ne često.⁶² *Speculator* je prikazan u kolima sa svitkom u ruci. Ispred njega je kočijaš s kapuljačom na glavi, a iza njega, okrenutih leđa, je osoba, najvjerojatnije rob, s bakljom u ruci. *Speculator* je u rimskoj vojsci bio neka vrsta izvidnika, koji je prikupljao podatke i dokumente te izvještavao svoje nadređene o neprijatelju. Svitak u ruci svjedoči o njegovom zanimanju. Kočija s tri konja, pripada tzv. ekspres-pošti koja je bila u službi spekulatora tijekom njegovih putovanja. Zanimanje *speculator* također se spominje na nadgrobnom spomeniku iz Ulpiane, međutim, samo je jedan dio natpisa sačuvan na osnovi čega možemo reći da je *speculator* pripadao legiji IV Flavia Severiana.⁶³ Motivi kočija s konjima rijetko su prikazivani na spomenicima. Takav prizor može se shvatiti kao prikaz iz svakodnevnoga života pokojnika ili to može biti povezano s njegovim putovanjem u drugi svijet. Na steli iz Viminacija riječ je o prvom slučaju, tj. službenom putovanju pokojnika. Analogni prikazi kočija s konjima mogu se naći na spomenicima iz Donje Panonije (*Sirmium*, u timpanonu; *Intercisa*, na dva ulomka srednjeg dijela spomenika). Na steli iz Sirmija, vjerojatno je riječ o bogatom, autohtonom stanovniku, kome je bogatstvo omogućilo da po-

⁶¹ Mirković 1986, 128, n. 106.

⁶² Lörincz 2000, 101.

⁶³ Zotović 2007, 165.

8. Marble stele

(Fig. 6. *Viminacium*, Upper Moesia)
Kalemegdan, Belgrade. Dimensions 172 x 80 x 20 cm.

Inscriptions:

D(is) M(anibus)/ L. Aur(elisu) Andro(nicus) vet(eranus) ex/ signifero leg(ionis)/ VII Cl(audiae) vix(it) a(nnis) LIII/ L. Aur(elius) Salvia(nus) libr(arius) co(n)s(ularis)/ filius.

Translation: *To the Manes, L. Aurelius Andronicus, veteran and former signifer of legion VII Claudia, died at the age of 53 years. The monument was erected by L. Aurelius Salvianus, librarius consularis, his son.*

A scene from the life of the deceased was depicted in the niche of the stele of *L. Blassius Nigellio*, a *speculator* of legion *VII Claudia* (Fig. 7).⁶¹ The name *Blassius* is of Illyrian origin, often present in Italy, while *Nigellio* is confirmed in Northern Italy and Gallia Narbonensis, but only occasionally.⁶² The *speculator* is depicted in a chariot with a *rotulus* in his hand. In front of him is a coachman with a hood on his head, and behind him, with his back to the viewer, stands a figure, most likely a slave, with a torch in his hand. A *speculator* in the Roman army was a sort of scout who gathered data and documented it in order to inform his superiors. The roll in his hand testifies to his occupation. The three-horse chariot belongs to the so-called "express post" that was in the *speculator*'s service during his journeys. The profession of *speculator* is also mentioned on a tombstone from *Ulpiana*; however, only one part of the inscription is preserved, from which we can tell that the *speculator* in question belonged to legion *IV Flavia Severiana*.⁶³ Chariot motifs with horses are rarely depicted on monuments. Such a scene can be under-

digne takav spomenik, dok je ovaj motiv na spomenicima iz Intercise povezan sa žrtvenim običajem - *tripus* i na taj način povezan s heroiziranjem pokojnika. Identični prikazi poznati su iz Akvinka, Maria Saala, Ulcisije Kastre, Gorsija itd. Mnogi autori povezuju takve motive s grobovima u kojima su pohranjeni konji, jer su mnoge takve stele podignute točno iznad takvih grobova. Spomenici koji prikazuju kočije s konjima najbrojniji su u Galiji, a primjerci iz Italije obično se povezuju sa svakodnevnim životom pokojnika.⁶⁴

9. Mramorna stela

(sl. 7. *Viminacium*, Gornja Mezija)
Beograd, Kalemegdan. Dimenzije 175x132x30 cm.

Natpis:

D(is) M(anibus)/ L. Blassius Nigellio/ specul(ator) leg(ionis) VII Cl(audiae) vixit/ ann(is) XXXV.

Prijevod: Bogovima Manima, Lucije Blasije Nigelijo, spekulator legije *VII Claudia*, preminuo je u dobi od 35 godina.

Najraniji vojni spomenici iz Viminacija su iz prve polovine 2. stoljeća poslije Krista, a većina su od kraja 2. do početka 3. stoljeća. Najmlađi je sarkofag koji pripada 3. stoljeću. Datiranje spomenika je prikazano na tabeli 1. Na ostalim spomenicima vojnika i veterana iz Viminacija nema ikonografskih prikaza koji mogu ukazati na njihova zanimanja, ali to su jednostavni nadgrobni spomenici bez ukrasa ili s ukrasima koji su jednako zastupljeni na spomenicima civila i nisu vezani za njihovu struku.

⁶⁴ Visy 1997; Dautova-Ruševljan 1983, 47.

⁶¹ Mirković 1986, 128, n. 106.

⁶² Lörincz 2000, 101.

⁶³ Zotović 2007, 165.

stood as a picture from the everyday life of the deceased, or it can be connected with his journey to the other world. On the stele from *Viminacium* one is dealing with the first case, i.e. an official journey of the deceased. Analogous pictures of chariots with horses can be found on monuments from Lower Pannonia (*Sirmium*, in a tympanon; *Intercisa*, two fragments of the middle part of the monument). On the stele from *Sirmium*, one is probably dealing with a rich, autochthonous inhabitant, whose wealth enabled him to erect such a monument, while the monuments from *Intercisa* are connected with the depicted sacrificial tripod (*tripus*) and thus connected with heroising the deceased. Identical pictures are known from *Aquincum*, *Maria Saal*, *Ulcisia Castra*, *Gorsium* and other sites. Many authors connect such motifs to graves with horses, since many of the stelae were erected exactly above such graves. Monuments depicting chariots and horses are most numerous in Gaul, while such pictures from Italy can usually be connected with the everyday occupation of the deceased.⁶⁴

9. Marble stele

(Fig. 7. *Viminacium*, Upper Moesia)

Kalemegdan, Belgrade. Dimensions 175 x 132 x 30 cm.

Inscriptions:

*D(is) M(anibus)/ L. Blassius Nigellio/
specul(ator) leg(ionis) VII Cl(audiae) vixit/
ann(is) XXXV.*

Translation: *To the Manes, L. Blassius Nigellio, speculator of legion VII Claudia, died at the age of XXXV years.*

The earliest military monuments from *Viminacium* are dated to the first half of the 2nd century AD, while most belong to the end of the 2nd and the beginning of the 3rd century AD. The most recent is a sarcophagus belonging to the 3rd century AD. The dating

Fig. / Sl. 7: Monument of L. Blassius Nigellio speculator legionis VII Claudiae from *Viminacium* / Spomenik Lucija Blasija Nigelija, speculatora legije VII Claudia iz *Viminacija* (Belgrade / Beograd - Kalemegdan, Mirković 1986, 128-129, n. 106)

Valja napomenuti razliku između spomenika vojnika i veterana legije *VII Claudia* iz *Tilurija* i *Viminacija*. Poznata je klesarska radionica koja je radila u neposrednoj blizini vojnog logora u *Tiluriju* koja je proizvodila posebnu vrstu arhitektonskih spomenika koji prikazuju neku vrstu vrata u donjem dijelu spomenika. O radionici, njenim fazama i ikonografskim prikazima pisalo se u nekoliko navrata. Premještanjem legije *VII Claudia* iz *Dalmacije* u *Meziju*, kamenorezačka radionica je, po svemu sudeći, preseljena u obli-

⁶⁴ Visy 1997; Dautova-Ruševljan 1983, 47.

TOMBSTONE	NAME	FORMULA	DATE
	<i>...C. Cornelius Rufus/dec(urio) augur mun(icipii) Ael(ii) Vim(inacii)...</i>	<i>D(is) M(anibus) B(ene)M(erenti) F(aciendum) C(uraverunt)</i>	2/3 rd century
	<i>...Aur(eli)us Gallicus...</i>	<i>D(is) M(anibus) B(ene)M(erenti)</i>	3 rd century
	<i>...Q. Helvius Probus/vet(eranus) leg(ionis) VII Cl(audiae)...</i>	<i>D(is) M(anibus) H(ic) S(itus) E(st) B(ene)M(erenti) Pos(uit)</i>	The first half of the 2 nd century
	<i>...L. Cassianus Potens mil(es) leg(ionis) VII Cl(audiae) P(iae) F(idelis)...</i>	<i>D(is) M(anibus) B(ene)M(erenti) Pos(uit)</i>	2/3 rd century
	<i>...M. Aur(eli)us Rufus/tess(erarius) leg(ionis) VII Cl(audiae)...</i>	<i>D(is) M(anibus) B(ene)M(erenti) Pos(uit)</i>	2/3 rd century
Missing	<i>...M. Val(erius) Va/lens Fab(ia)/Eracl(ea) vet(eranus)/ VII Cl(audiae) P(iae) F(idelis)...</i>	<i>D(is) M(anibus) B(ene)M(erenti) Pos(uit)</i>	The first half of the 2 nd century
Missing	<i>...G. Pomponi/us Valerian/us mil(es) VII Cl(audiae) B(ene)ff(iciarius) co(n)s(ularis)...</i>	<i>D(is) M(anibus)</i>	2/3 rd century
	<i>...L. Aur(eli)us Andro/nicus vet(eranus) ex/ signifero leg(ionis) VII Cl(audiae)...</i>	<i>D(is) M(anibus)</i>	2/3 rd century
	<i>...L. Blassius Nigellio/ specul(ator) leg(ionis) VII Cl(audiae)...</i>	<i>D(is) M(anibus)</i>	The end of the 2 nd century

Tab. / T. 1: Soldiers, medals and military insignia on tombstones from Viminacium (names, formulas and dating) / Vojnici, odlikovanja i vojno znakovlje na nadgrobnim spomenicima iz Viminacija (imena, formule i datiranje).

of the monuments is shown in Table 1. Other soldiers and veterans of *Viminacium* do not have iconographic representations that would indicate their interests, but these are simple tombstones without ornament, or with decorations that are equally represented on the monuments of civilians and do not relate to their profession. A difference between the monuments of soldiers and veterans of the *VII Claudia* of *Tilurium* and *Viminacium* should be pointed out. One workshop is presumed to have been active in the vicinity of the camp in *Tilurium*, and is especially known for a special kind of decoration depicting a door in the lower part of the tombstone. This workshop, its phases and iconographic representations, have been discussed on several occasions in different publications. When legion *VII Claudia* left Dalmatia and moved to Moesia, the *Tilurium* stone workshop in all probability moved to *Burnum*, where it continued its activity.⁶⁵ Once settled in *Viminacium*, soldiers of legion *VII Claudia* had to rely on Moesian

⁶⁵ Tončinić 2007; Tončinić, Demicheli 2008; Tončinić, Ivčević 2013; Sanader, Tončinić 2009; Dodig 2008. See also: H. Hofmann, *Römische Militärgrabsteine der Donauländer*, Sonderchriften des Österreichischen Archäologischen Instituts in Wien 5, Vienna, A. Hölder, 1905; N. Cambi, "Two Soldiers Stelai from Salona", *Römisches Österreich: Jahresschrift der Österreichischen Gesellschaft für Archäologie*, Vienna, 17/18, 1991, 61-72; N. Cambi, "Rimski nadgrobni spomenici iz Aserije", *Radovi. Filozofski fakultet u Zadru*, Zadar, 31, 1993, 25-51; N. Cambi, "Stele iz kasnoantičke grobnice u Dugopolju", *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, Split, 86, 1994, 147-181; N. Cambi, *Imago animi: antički portret u Hrvatskoj*, Split, Književni krug, 2000; M. Sanader, "Grabsteine der Legio VII aus Tilurium: Versuch einer Typologie", in Noelke, P., Naumann-Steckner, F. und Schneider, B. (hrsg.), *Akten des VII. Internationalen Colloquiums über Probleme des provinzialrömischen Kunstschaffens*, Mainz am Rhein, Zabern, 2003, 501-510; D. Tončinić, *Spomenici VII. legije na području rimske provincije Dalmacije*, Katalozi i monografije/Arheološki muzej Split 4, Split, Arheološki muzej, 2011.

žnji *Burnum*, gdje je nastavila s radom.⁶⁵ Vojnici legije *VII Claudia* prihvatili su usluge mezijskih radionica koje nisu imale uobičajenu ikonografsku shemu, a bile su i skromnije s ponudom.

Spomenici vojnika i veterana legije *VII Claudia* iz *Viminacija* su od vapnenca i mramora. Brojni nalazi nadgrobni spomenika, sarkofaga, oltara i skulptura pokazuju da je u ovom gradu bilo nekoliko kamenorezačkih i kiparskih radionica. Za proizvodnju se koristio lokalni kamen (pješčenjak i vapnenac) iz jednog od obližnjih kamenoloma, vjerojatno iz Kučeva ili homoljske oblasti. Postoje spomenici izrađeni od mramora uvezenog s otoka Prokoneza.⁶⁶ Nadgrobni spomenici iz *Viminacija* nisu jedinstveni. Različite vrste kamena i stilskih obilježja upućuju na to da je postojalo više radionica.

⁶⁵ Tončinić 2007; Tončinić, Demicheli 2008; Tončinić, Ivčević 2013; Sanader, Tončinić 2009; Dodig 2008. Također vidjeti u: H. Hofmann, *Römische Militärgrabsteine der Donauländer*, Sonderchriften des Österreichischen Archäologischen Instituts in Wien 5, Wien, A. Hölder, 1905; N. Cambi, »Two Soldiers Stelai from Salona«, *Römisches Österreich: Jahresschrift der Österreichischen Gesellschaft für Archäologie*, Wien, 17/18, 1991, 61-72; N. Cambi, »Rimski nadgrobni spomenici iz Aserije«, *Radovi. Filozofski fakultet u Zadru*, Zadar, 31, 1993, 25-51; N. Cambi, »Stele iz kasnoantičke grobnice u Dugopolju«, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, Split, 86, 1994, 147-181; N. Cambi, *Imago animi: antički portret u Hrvatskoj*, Split, Književni krug, 2000; M. Sanader, »Grabsteine der Legio VII aus Tilurium: Versuch einer Typologie«, in Noelke, P., Naumann-Steckner, F. und Schneider, B. (hrsg.), *Akten des VII. Internationalen Colloquiums über Probleme des provinzialrömischen Kunstschaffens*, Mainz am Rhein, Zabern, 2003, 501-510; D. Tončinić, *Spomenici VII. legije na području rimske provincije Dalmacije*, Katalozi i monografije/Arheološki muzej Split 4, Split, Arheološki muzej, 2011.

⁶⁶ Ђорђевић 1989-90, 144, 4.

workshops which did not use the same iconographic schemes and whose work was of a lower quality.

The military monuments of soldiers and veterans of legion *VII Claudia* from *Viminacium* were made of limestone and marble. Numerous finds of tombstones, *sarcophagi*, sacrificial altars and sculptures point to the possibility that several workshops could have been active in this town. Local stone (sandstone and limestone) from one of the nearby quarries was probably used, likely from the Kučevo or Homolje regions. There are, however, monuments made of marble imported from the island of Proconnesus.⁶⁶ In any case, it must be pointed out that tombstones from *Viminacium* are far from being uniform. The various types of stone, as well as the stylistic variations, would suggest the existence of several different workshops in *Viminacium*.

⁶⁶ Ђорђевић 1989-90, 144, 4.

Sources / Izvori

Amm. Marc. – *Ammiani Marcellini rerum gestarum libri qui supersunt*, recensuit rhythmicque distinxit Carolus U. Clark, Berlin, Weidmann, 1910.

Tac. *Hist.* – Cornelius Tacitus, *The History*, Alfred John Church, William Jackson Brodrigg (eds.), <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:abo:phi,1351,004:2:3> (29.11.2013.)

Theoph. Sim. *Hist.* – *Theophylacti Simocatae Historiae*, ed. Carl de Boor, Lipsae, in aedibus B. G. Teubneri, 1887.

Bibliography/ Bibliografija

Alföldy 1959 – G. Alföldy, “Die Truppenverteilung der Donaulegionen am Ende des I. Jahrhunderts”, *Acta archaeologica Academiae scientiarum Hungaricae*, Budapest, 11, 1959, 113-141.

Alföldy 1969 – G. Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg, Carl Winter, 1969.

Bishop, Coulston 2006 – M. C. Bishop and J. C. N. Coulston, *Roman military equipment from the Punic Wars to the fall of Rome*, Oxford, Oxbow Books, 2006.

CIL III – Th. Mommsen (ed.), *Corpus inscriptionum Latinarum, vol. III/1: Inscriptiones Asiae, provinciarum Europae Graecarum, Illyrici Latinae*, Berlin, Reimer, 1873.

Coatu 2012 – *Dona militaria Studiu de caz: Dacia traiană, teză de disertatie*, Cluj-Napoca 2012.

Dautova-Ruševljan 1983 – V. Dautova-Ruševljan, *Rimska kamena plastika u jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije*, Novi Sad, Vojvođanski muzej, 1983.

Dautova-Ruševljan, Vujović 2006 – V. Dautova-Ruševljan i M. Vujović, *Rimska vojska u Sremu*, Novi Sad, Muzej Vojvodine, 2006.

Димитров 1942 – Д. Димитров, *Надгробните плочи от Римско време в Северни България*, София 1942.

Dragojević-Josifovska 1982 – B. Dragojević-Josifovska, *Inscriptions de la Mésie Supérieure, vol. VI: Scupi et la région de Kumanoovo*, Beograd, Centre d'études épigraphiques et numismatiques de la Faculté de philosophie de l'Université, 1982.

Dodig 2008 – R. Dodig, “Spomenik konjanika cohors I Bracaraugustanorum iz Teskere kod Ljubuškog”, *Hrvatska misao*, Sarajevo, God. XI, br. 4/07 (45) n. s., sv. 32, 2008, 7-21.

Ђорђевић 1989-1990 – М. Ђорђевић, “Римски камени саркофази из Виминацијума”, *VIMINACIUM: зборник радова Народног музеја у Пожаревацу*, Požarevac, 4-5, 1989-1990, 133-146.

- Ферјанчић 2002 – С. Ферјанчић, *Насељавање легијских ветерана у балканским провинцијама, I-III век н. е.*, Посебна издања 79, Београд, Српска академија наука и уметности, Балканолошки институт, 2002.
- Гарашанин 1954 – Д. Гарашанин, “Археолошки споменици у Београду и околини”, *Годишњак града Београда*, Београд, I, 1954, 45-99.
- Kondić 1965 – V. Kondić, *Sepulkralni spomenici sa teritorije rimske provincije Gornje Mezije*, doktorska disertacija, Београд, Filozofski fakultet, 1965.
- Hunt 1998 – D. Hunt, „The successors of Constantine”, in Cameron, A. and Garnsey, P. (eds.), *The Cambridge Ancient History*, vol. XIII: The late Empire, A.D. 337-425, Cambridge, Cambridge University Press, 1998, 1-43.
- Lörincz 2000 – B. Lörincz, *Onomasticon Provinciarum Europae Latinarum*, vol. III: Labareus - Pythea, Vienna, 2000.
- Lörincz 2002 – B. Lörincz, *Onomasticon Provinciarum Europae Latinarum*, vol. IV: Quadratia - Zures, Vienna, 2002.
- Maxfield 1981 – V. A. Maxfield, *The military decorations of the Roman Army*, London, Batsford, 1981.
- Миловановић 2001 – Б. Миловановић, „Вегетабилни мотиви на надгробним споменицима из Виминацијума”, *VIMINACIUM: зборник радова Народног музеја у Пожаревцу*, Požarevac, 12, 2001, 109-134.
- Miletić 2010 – Ž. Miletić, “Burnum – vojničko središte provincije Dalmacije”, u Radman Livaja, I. (ur.), *Nalazi rimske vojne opreme u Hrvatskoj*, katalog izložbe, Zagreb, Arheološki muzej u Zagrebu, 2010, 113-176.
- Mirković 1968 – M. Mirković, *Rimski gradovi na Dunavu u Gornjoj Meziji*, Dissertationes/Arheološko društvo Jugoslavije 6, Београд, Arheološko društvo Jugoslavije, 1968.
- Mirković, Dušanić 1976 – M. Mirković i S. Dušanić, *Inscriptions de la Mésie Supérieure, vol. I: Singidunum et le nord-ouest de la province*, Београд, Centre d'études épigraphiques et numismatiques de la Faculté de philosophie de l'Université, 1976.
- Mirković 1986 – M. Mirković, *Inscriptions de la Mésie Supérieure, vol. II: Viminacium et Margum*, Београд, Centre d'études épigraphiques et numismatiques de la Faculté de philosophie de l'Université, 1986.
- Mirković 2003 – M. Mirković, „Neue inschriften aus Viminacium”, *VIMINACIUM: зборник радова Народног музеја у Пожаревцу*, Požarevac, 13-14, 2003, 97-108.
- Петровић 1975 – П. Петровић, *Палеографија римских натписа у Горњој Мезији*, Посебна издања/Археолошки институт у Београду књ. 14, Београд, Археолошки институт, 1975.
- Petrović 1995 – P. Petrović, *Inscriptions de la Mésie Supérieure, vol. III/2: Timacum Minus et la vallée du Timok*, Београд, Centre d'études épigraphiques et numismatiques de la Faculté de philosophie de l'Université, 1995.
- Pop-Lazić 2009 – S. Pop-Lazić, “Late Roman necropolis Beljњаča in Šid”, *Старинар*, Београд, н. с., LVIII/2008,2009, 163-173.
- Ратковић 2013 – Д. Ратковић, “Занатски производи као показатељи процеса промена: од свакодневног до луксузног”, у Поповић, И., Борић-Брешковић, Б. (ур.), *Константин Велики и Милански едикт 313: рађање хришћанства у римским провинцијама на тлу Србије*, каталог изложбе, Београд, Народни музеј у Београду, 2013, 196-205.
- Sanader, Tončinić 2009 – M. Sanader i D. Tončinić, *Das Projekt Tilurium. Waffendarstellungen auf Steindenkmälern aus Tilurium*, in Busch, A. W., Schalles, H.-J. (hrsg.), *Waffen in Aktion: Akten der 16. Internationalen Roman Military Equipment Conference (ROMECS), Xanten, 13.-16. Juni 2007*, Xantener Berichte 16, Mainz, Verlag Philipp von Zabern, 2009, 199–202.
- Sanader, Tončinić 2010 – M. Sanader i D. Tončinić, “Gardun – Antički Tilurium”, u Radman Livaja, I. (ur.), *Nalazi rimske vojne opreme u Hrvatskoj*, katalog izložbe, Zagreb, Arheološki muzej u Zagrebu, 2010, 33-112.
- Starac 2006 – A. Starac, *Reljefni prikazi na rimskim nadgrobним spomenicima u Arheološkom muzeju Istre u Puli*, Monografija-

je i katalogi/Arheološki muzej Istre 16, Pula, Arheološki muzej Istre, 2006.

Sumner 2002 – G. Sumner, *Roman military clothing (1), 100 BC - AD 200*, Oxford, Osprey Publishing, 2002.

Sumner 2003 – G. Sumner, *Roman military clothing (2), AD 200-400*, Oxford, Osprey Publishing, 2003.

Tončinić 2007 – D. Tončinić, “Werkzeugdarstellungen auf einer Grabstele aus Tilurium”, in Walde, E., Kainrath, B. (hrsg.), *Die Selbstdarstellung der römischen Gesellschaft in den Provinzen im Spiegel der Steindenkmaler: Akten des IX. Internationalen Kolloquiums über Probleme des Provinzialrömischen Kunstschaffens*, Innsbruck, Innsbruck University Press, 2007, 259-264.

Tončinić, Demicheli 2008 – D. Tončinić i D. Demicheli, “Stela veterana VII. legije Lucija Vetija Sekunda iz Hrvaca kod Sinja”, *Archaeologia Adriatica*, Zadar, 11, 2008, 349-358.

Tončinić, Ivčević 2013 – D. Tončinić i S. Ivčević, “Das Project Tilurium –Waffendarstellungen auf Grabstelen aus Tilurium”, u Sanader, M. *et al.* (ur.), *Radovi XVII. ROMEC-a: rimska vojna oprema u pogrebnom kontekstu*, Zagreb, Arheološki muzej u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek za arheologiju, 2013, 493-516.

Zotović 1995 – R. Zotović, *Rimski nadgrobni spomenici istočnog dela provincije Dalmacije*, Užice, Kadinjača, 1995.

Visy 1997 – Z. Visy, *Die Warendarstellungen der Pannonischen Grabsteine*, Pécs, JPTE TK Kiadó Irodája, 1997.

Vujović 1998 – M. B. Vujović, *Naoružanje i oprema rimskog vojnika u Gornjoj Meziji i jugoistočnom delu Panonije*, magistarski rad, Beograd, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, 1998.

Zotović 2007 – R. Zotović, *Građa za proučavanje društvene hijerarhije na tlu Srbije u periodu rimske vladavine*, Građa/Arheološki institut u Beogradu 8, Beograd, Arheološki institut u Beogradu, 2007.